

РОЛЬ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ДОСЛІДЖЕННІ ТЕКСТІВ ЕКСТРЕМІСТСЬКОГО ХАРАКТЕРУ

Кравченко Б. М.,

здобувач Національної академії СБ України

Для ефективного попередження злочинів екстремістської спрямованості необхідним є своєчасне втручання правоохоронних органів, контроль умов, в яких зазначені правопорушення можуть мати прояв. Належність матеріалів до екстремістських, тобто тих, що збуджують соціальну ворожнечу, закликають до насильницьких змін основ конституційного ладу та (або) порушення територіальної цілісності й суверенітету держави, публічно виправдовують тероризм чи закликають до здійснення терористичної діяльності, пропагують виключність, перевагу чи неповноцінність людини за ознакою її соціальної, расової, національної, етнічної, мовної, релігійної належності або ставлення до релігії тощо в багатьох випадках, у тому числі в досудовому розслідуванні й судовому розгляді неочевидна і потребує надання оцінки за участі експертів, що володіють спеціальними науковими знаннями.

Сьогодні відомими вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема, Т.В.Будко, О.І.Галяшиною, О.С.Голіковим, А.В.Комісаровим, О.В.Кукушкіною, Т.Н.Секераж та іншими обґрунтовується необхідність методологічного виокремлення спеціальних знань, пов'язаних з дослідженням мовлення, в окремий вид судової експертизи. Поряд з теоретичними фундаментальними дослідженнями мовлення існують розробки практичної сторони судової експертизи, тобто – прикладна психолінгвістика. Вона займається проблемами, пов'язаними з функціонуванням мовлення в практичній діяльності людей, вивчає мовленнєве повідомлення в особистісній сфері людини та її професійній діяльності. Галузь прикладної психолінгвістики доволі широка. Це пов'язане з тим, що мовлення присутнє в усій життєдіяльності людини. І сьогодні у світовій криміналістиці на межі психології та лінгвістики активно формується нова інтегративна галузь наукового знання – криміналістична психолінгвістика. Цей напрям наукових досліджень спирається на положення про те, що писемне та усне мовлення людини становить собою значне джерело інформації щодо різноманітних ознак, які характеризують особу. Відомості про ці ознаки встановлюють на основі аналізу словникового запасу, синтаксису, акценту та багатьох інших особливостей усного й писемного мовлення. Об'єктами такого аналізу є письмові, а також усні, зафіксовані на фонограмі повідомлення невідомих авторів. Вони вивчаються за допомогою аналітичних психолінгвістичних методів з метою встановлення даних, що можуть вказувати на походження,

середовище, психологічні та інші риси джерел мовленнєвої активності. Отримані результати дають змогу створити пошуковий портрет невідомого автора письмового тексту або звукової інформації, котрий може містити відомості щодо вікової, статевої належності, освітнього рівня, географічного та етнічного середовища, роду занять та деяких інших ознак встановлюваної особи. Поряд з цим, шляхом порівняння виявлених особливостей аналогічних об'єктів встановлюють, чи не належить мовленнєва продукція з різних джерел одній або різним особам.

У протидії екстремізму, як ні в якому іншому виді протидії злочинній діяльності, важливим є правильне розуміння сутнісних ознак даного явища. Обов'язком експерта є складання точного та безпристрасного висновку щодо змісту досліджуваного матеріалу. Зазвичай, під час кримінального провадження дослідження мовленнєвого текстуального джерела інформації здійснюється лінгвістами, психологами, криміналістами та іншими спеціалістами. Воно зачіпає як основну, так і додаткову інформацію у тексті, стосується не лише змісту, а й форми його надання. Метою такого наукового дослідження тексту є вилучення, розкодування інформації, яка є необхідною, важливою, корисною споживачу – слідчому, прокурору, суду. При цьому в мовленнєвому повідомленні досліджується з використанням спеціальних знань й методів основна та додаткова інформація про творця й умови створення тексту, носіями якого є ознаки мовленнєвих навичок автора повідомлення.

Сьогодні розрізняють три взаємопов'язаних підходи до досліджень писемного мовлення: якісний, кількісний та системно-структурний. Особливості системно-структурного підходу до дослідження додаткової інформації в тексті полягають в тому, що описування елементів тексту не носить самостійного характеру, оскільки елемент описується лише з врахуванням його "місця" в цілому; "матеріал" тексту має різноманітні характеристики, параметри, функції та різноманітні принципи побудови; властивості тексту як цілого виводяться із властивостей його елементів й, навпаки, властивості елементів – з характеристик цілого; дослідження тексту проводиться в єдності з дослідженням умов його складання [1, 31]. В межах системно-структурного підходу застосовуються в комплексі якісні й кількісні методи дослідження. Мовленнєвий текст своїм змістом відбиває образ конкретного фрагменту дійсності, який зафіксований в уяві його творця, ізоформізм цього фрагмента або інформаційний сигнал про нього. Зміст тексту взаємозумовлений його формально-мовним оформленням, або інформаційним словесним кодом. Дане утворення становить собою ієрархічне структурування шляхом висловлювань, об'єднаних цілісністю змісту, загальним задумом, функціональними й формально-логічними зв'язками [2, 68].

Змістом тексту є опосередковане відображення фрагмента об'єктивного світу крізь призму свідомості людини, тобто ми маємо справу з подвійним відображенням.

В процесі досліджень "екстремістських текстів" необхідно виявити низку обставин: авторів досліджуваних текстів, можливі причини та мотиви їх дій, їх ймовірні очікування, спосіб розповсюдження цих текстів, характер спеціальних мовних, логічних та психологічних прийомів, що використовуються авторами й розповсюджувачами текстів. Практика відповідних експертних досліджень та експертиз показує необхідність виявлення не лише смислової спрямованості текстів, а й використовуваних прийомів пропаганди, впровадження певних ідей й настанов, що є компетенцією соціальної психології та психолінгвістики. Саме текст і невербальні компоненти екстремістських матеріалів є головним предметом дослідження і основним джерелом доказів за кримінальними провадженнями даної категорії. При цьому визначення смислової направленості спірного тексту є попередньою й обов'язковою умовою юридичної оцінки діяння як протиправного [3, 363]. Психолінгвістична експертиза призначається в тому випадку, якщо необхідно встановити смисл наданої на дослідження інформації, її вплив на свідомість людей.

Найважливішим завданням експертизи є виокремлення текстів, що несуть ознаки екстремізму, тобто які збуджують ненависть та ворожнечу, від текстів, що висловлюють радикальні погляди на навколишню дійсність. Саме по собі викладення тих або інших справжніх фактів та повідомлення відомостей історичного, релігійного, політичного характеру ще не означає спрямованості тексту на збудження національної, расової або релігійної ворожнечі. Вирішальне значення відіграє смислова функція таких повідомлень, те, заради чого, у підтвердження яких саме поглядів та ідей вони використовуються. Виявлення таких ознак становить собою аналіз смислового змісту інформації, яка здатна генерувати негативну емоційну настанову по відношенню до групи чи індивіду, збуджуючи до дій проти індивідів чи групи, порушуючи їх права та свободи, наносячи їм шкоду. Таке дослідження зачіпає відразу декілька взаємопов'язаних рівнів: лінгвістичний, соціально-психологічний, культурологічний.

Предметом експертизи "екстремістських текстів" є встановлення фактичних даних про особливості тексту, що мають значення для кримінального провадження. Такими особливостями тексту є його направленість, комунікативна мета автора, мета повідомлення, ознаки закликів до певних активних дій, ознаки пропаганди певних поглядів, значення окремих компонентів тексту тощо. По суті предметом даного виду експертних досліджень є встановлення наявності або відсутності таких характеристик тексту та його автора, що знайшли відображення

у тексті, котрі мають значення для прийняття рішення за кримінальним провадженням, тобто юридично значущих. Лінгвіст зорієнтований на предметно-змістовний аналіз, виявлення значення окремих слів та висловлювань, всього тексту, мовні способи виразу смислу, формальні особливості комунікації. Психолог – на виявлення психологічних особливостей діяльності автора, смислу повідомлення, психологічних феноменів ворожнечі тощо, здійснює мотиваційно-цільовий аналіз тексту [4].

Трапляються випадки, коли повною мірою смисл повідомлення в межах тексту не висловлений, проте він доповнений за допомогою інших елементів: зображень, графічних символів. В такому випадку фахівці мають справу з особливим типом тексту, для позначення котрого у сучасних дослідженнях використовують різноманітні терміни: полікодовий, ізовербальний, відеовербальний, семіотично ускладнений та інші. Найбільш розповсюдженим з них є "креолізований" текст, як текст, фактура якого складається із двох частин: вербальної (мовленнєвої) та невербальної (що належить до інших знакових систем) [5, 179]. Під невербальними компонентами в цьому випадку розуміють малюнки, фотокартки, символи, відеографічні зображення тощо.

Питання, які ставляться на вирішення перед фахівцями-лінгвістами, вирішуються за допомогою спеціальних знань в галузі лінгвістики, соціолінгвістики, суміжних наук, із спиранням на загальні та окремі норми мови, зафіксована в граматиці, словниках, довідниках або іншій лінгвістичній літературі. До компетенції лінгвіста не відноситься вирішення питань правового характеру, рівно як і питань, пов'язаних із перевіркою інформації в досліджуваних текстах в плані її істинності або неправди. Визнання матеріалу екстремістським знаходиться за межами компетенції експерта і є прерогативою слідчого, прокурора, суду. До встановлюваних експертом фактичних даних не входять явища правового характеру, що визначають склад злочину, його кваліфікацію, елементи складу – об'єкт, суб'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону, включаючи форму вини, проте висновок експерта стає тією базою, на котрій ґрунтуються як докази події правопорушення, так і його правова кваліфікація. Експерт не може і не дає юридичну кваліфікацію діянням, він встановлює спеціальні ознаки тексту, що мають значення для кримінального провадження. Правозастосовувач, враховуючи у сукупності з іншими доказами лінгвістичні та психологічні ознаки тексту, встановлює кваліфікуючі ознаки діяння і дає повну правову оцінку діяння та кваліфікацію правопорушення.

Отже, виявлення ознак злочинів екстремістського спрямування носить комплексний характер і потребує застосування спеціальних знань філологів, лінгвістів, психологів тощо. Значне місце в цьому

займає психолінгвістична експертиза, яка здатна оцінити достовірність і об'єктивність фактичного змісту досліджуваних матеріалів. Правильна і виважена оцінка висновку експерта дає можливість слідчому не лише доказати факт вчиненого кримінального правопорушення, а й встановити особу і довести її причетність до вчинення злочину екстремістської спрямованості.

Список використаних джерел:

2. Вул С.М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи / С.М. Вул. – К., 1973. – 42 с.
3. Бутко Т.В. Теория и практика исследования речевых текстуальных источников информации в деятельности СБ Украины: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 21.07.01 / Бутко Татьяна Владимировна. – К., 2006. – 408 с.
4. Ходанович В.О. Роль судово-авторознавчої та психолінгвістичної експертизи в доказуванні у кримінальних провадженнях про злочини екстремістської спрямованості / В.О. Ходанович // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. – Одеса: Юридична література, 2013. – С.363-369.
5. Секераж Т.Н. Методологические проблемы исследования спорных текстов по делам об экстремизме [Электронный ресурс] // Психология и право, 2011. № 2. URL: <http://psyjournals.ru/psyandelaw/2011/№2/40909.shtml>
6. Сорокин Ю.А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990. – С.178-187.

Науковий керівник – Колесник Валерій Аркадійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу й криміналістики академії адвокатури України.